

ПОТЕНЦІАЛ ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНОЇ УСТАНОВКИ ОСОБИСТОСТІ В ПРОЦЕСІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ В КРИЗОВИХ УМОВАХ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

У статті характеризуються соціокультурні умови самореалізації особистості в реаліях українського суспільства. Аналізується потенціал екзистенціальної установки особистості в процесі самореалізації. Досліджується конструктивність та ефективність екзистенціального способу життя на прикладі екологічних практик та феномену дауншифтингу.

Ключові слова: самореалізація, криза, екзистенціальна установка, екологічний стиль життя.

Лець Е.В., Прилуцкая А.Е. Потенциал экзистенциальной установки личности в процессе самореализации в кризисных условиях: украинские реалии. В статье характеризуются социокультурные условия самореализации личности в реалиях украинского общества. Анализируется потенциал экзистенциальной установки личности в процессе самореализации. Исследуется конструктивность и эффективность экзистенциального способа жизни на примере экологических практик и феномена дауншифтинга.

Ключевые слова: самореализация, кризис, экзистенциальная установка, экологический стиль жизни.

Lets K.V., Prylutska A.Y. The existential personality background potential in the selfrealization process by the crisis conditions: the ukrainian realias. In this article the sociocultural convents of the personality selfrealization in the ukrainian society reality are characterized. The potential of the existential personality background in the selfrealization process is cleared up. The constructibility and the efficiency of the existential life manner in terms of the ecological practice and the downshifting phenomenon is presented.

Key words: the selfrealization , the crisis , the existential background ,the ecologic life manner.

Актуальність. Сучасна світова криза, на відміну від попередніх кризових явищ, охоплює всі сфери людської життєдіяльності. В кризовому стані знаходиться світова економіка, очевидна величезна дисгармонія у відносинах людини із природою, кризовий стан в культурній та духовній сферах проявляється, зокрема, у руйнування загальнозначимих цінностей та орієнтирів розвитку, релігійному напруженні тощо. Українське суспільство також не лишилось осторонь кризових явищ. Крім глобального та макрорівня, криза відлунує і на рівні окремого індивіда і проявляється в трансформації уявлень про себе, своє місце в соціумі, світі, зрушеннях в аксіологічній сфері, виборі стратегій соціальної поведінки тощо. Все це зумовлює актуальність теми самореалізації, підвищення уваги до неї з боку філософів, психологів, соціологів, їх зусилля з пошуку адаптивних моделей самореалізації та ефективних, з точки зору гармонійності цього процесу стратегій особистої поведінки.

З іншого боку в кризових, граничних станах актуалізуються екзистенціальні проблеми буття. Зокрема, для означення стану, характерного для сучасної людини – стану внутрішньої спустошеності, нудьги, втрати сенсу, апатії, Франкл В. ввів, навіть, спеціальний термін – екзистенціальний вакуум. Цей вакуум суспільство масової культури та споживання прагне усіма силами заглушити, розробляючи прийоми екзистенціального маніпулювання за допомогою соціальної інженерії, маркетингових ходів піару, політехнологій тощо. Але на рівні філософської, психологічної рефлексії очевидно, що екзистенціальні чинники довго приборкувати неможливо бо це загрожує тяжкими наслідками.

Методологічні посилання. Проблема екзистенціальної кризи на тлі кризових загальносуспільних явищ була чітко сформульована ще у середині ХХ сторіччя. Взагалі, екзистенціалізм як окрема філософська течія виник саме в умовах кризи, що охопила світ після Першої світової війни. Але на той час в межах екзистенціалізму (представниками якого є Сартр Ж.-П., Хайдеггер М., Камю А., Ясперс К. та ін.) не було створено гармонійної моделі соціокультурної адаптації особистості, що зазнала суттєвих трансформацій, зіткнувшись з екзистенціальними проблемами буття.

В сучасних кризових умовах проблемою пошуку нових засад для самовизначення людини в умовах трансформативного суспільства, а також, пошуком адаптивних моделей самореалізації, в межах філософсько-антропологічного підходу займаються такі українські та російські вчені, як Смирнов С.А., Хамітов Н.В., Хоружий С.С., Гурін С.П., Тульчинський Г.Л., Кричивец А.Н., Труфанова Є.О. та ін. Соціальні ви-

міри кризи в реаліях українського суспільства та стратегії адаптивної поведінки людини аналізують такі українські автори як Бевзенко Л.Д., Павлов Ю.В., Сохань Л. На екзистенціальні аспекти самореалізації особистості в умовах сучасності звертають в своїх роботах увагу Сайкіна Г.К., Братченко С.Л., Соловей І., Дружинін В.Н.

Але на наш погляд, проблема спроможності екзистенціальної установки особистості в цілому бути засадою для самореалізації особистості в кризових умовах, (включаючи і соціальні аспекти цього процесу, що в межах екзистенціалізму, взагалі оцінювалися негативно), освітлена недостатньо.

Мета. Отже, метою даного дослідження є визначення ролі та векторів реалізації екзистенціальної установки особистості в умовах сучасної світової кризи.

Розкриємо детальніше кризові умови, в яких має відбуватися процес самореалізації особистості (і в розумінні формування Я-концепції – самоідентифікації, і в розумінні актуалізації особистісного потенціалу – самоактуалізації), зокрема, пересічного українця.

Отже, в аксіологічному вимірі криза характеризується розпадом норм, відсутністю загально значимих цінностей, (що стає джерелом фобій) [1, с. 38-43]. В соціально-політичному – зростанням рівня тривожності, зменшення надії на покращення життя, недовіру до влади. (Так, за результатами дослідження спеціалістами компанії Research & Branding Group громадської думки населення України по актуальним питанням соціально-політичного життя країни, у порівнянні з квітнем 2004 в лютому 2009 року рівень тривожності виріс майже в два рази і складає п'ятдесят відсотків. Недовіру до влади відчують більше сімдесят відсотків українців, а майже кожен п'ятий відчуває до влади ненависть [2]).

На глобальному рівні проблемою для самоідентифікації та самореалізації українців є те, що Україна як держава і як суспільство не має чітко визначеної стратегії розвитку, офіційної ідеології як концентрованого виразу основних проблем та інтересів українського суспільства, а разом з тим – і пересічного громадянина. [3, с. 71, 74].

Означені аспекти ускладнюють процес самоідентифікації пересічного українця, особливо у соціальному вимірі, посилюючи індивідуалістські настрої. Але, водночас слід зазначити, що традиційні сімейні цінності та сім'я, для українців залишаються актуальними (в екзистенціальному вимірі сім'я є першою соціальною зоною відповідальності). В той час як руйнування сімейних цінностей в західно-європейській культурі призвело до того, що в сучасній західноєвропейській культурі основою суспільства є не сім'я, а атомарний індивід. Коментувати це явище лише як трансформацію уявлень про сім'ю та особистість, розширення прав та свобод індивіда, в добу соціальної кризи, в добу розвитку технологій соціального програмування, глобалізації психічної регуляції поведінки тощо дуже важко, адже зазначені явища дуже логічно вписується в концепцію мас Бодрійяра Ж.: наявність сім'ї представляє загрозу опору масовій споживачській культурі і не тільки, бо сім'я є порушенням гомогенності маси, концентратором напруження (по аналогії з технічною термінологією) – джерелом особистісних смислів та цінностей тощо. В цьому контексті фактом, що неминуче привертає увагу, є спрямованість зусиль українських та російських православних об'єднань, організації з захисту громадських прав, батьківських комітетів для збереження традиційних для України сімейних цінностей (наприклад, опір введенню в цих країнах ювенальної юстиції західноєвропейського зразка, яка, окрім особливих правил щодо роботи із неповнолітніми злочинцями містить, на думку цих організацій, юридичні механізми, що суттєво підривають позиції сім'ї у вихованні дітей і суперечать традиційній сімейній культурі України та Росії (див. наприклад, сайт громадської організації «Православний батьківський комітет» м. Дніпропетровськ [4])

В соціальному плані самореалізація українців суттєво ускладнюється тим, що українське суспільство знаходиться в стані соціальної аномії, яку американський соціолог Мертон Р. К. визначав визначив як такий стан суспільства, при якому система культурних цінностей підносить певні символи успіху, певні соціальні цілі для населення в цілому, в той час як існуюча соціальна структура суспільства жорстко обмежує чи повністю усуває доступ до схвалених засобів їх досягнення, що спонукає людей до незаконних шляхів їх досягнення, поширенню антисоціальної поведінки [5].

В реаліях українського суспільства поширюється така модель самореалізації, вершиною якої є успіх. Складовими домінуючої моделі досягнення життєвого успіху є акцент на власній суб'єктивності, спроможності перемагати в конкурентній боротьбі за обмежені ресурси, що пов'язують з успіхом: гроші, і те що їх приносить – влада, популярність та кар'єрні позиції. Гроші відкривають шлях до масштабного, динамічного та агресивного споживання, що відрізняє стилі життя, які відповідають такій успішності [1, с. 76]. Але, як зазначав ще Маркузе Г., спонтанне відтворення нав'язуваних в межах споживачької моделі самореалізації потреб не веде до встановлення автономії особистості (достатній рівень якої можна розглядати як критерій самореалізації) [6, с. 10].

Але при всіх «хворобах» українського суспільства, що чинять перепони для гармонійної самореалізації особистості в умовах знаходження в соціумі, не можна не погодитися із зауваженнями Сохань Л., що можливість вільного конструктивного вибору особистістю стилю індивідуального життя

обмежується в значній мірі психологічною неготовністю значної частини українців до опанування нової соціальної реальності та вироблення технік поведінки, які б відповідали цим реаліям [7, с. 250]. Отже в сучасних українських соціокультурних умовах актуалізуються екзистенціальні проблеми вибору та відповідальності за свій вибір життєвого шляху. Цей вибір як екзистенціальний вибір є неодмінно вибором аксіологічним. Але обирати доводиться між протилежними системами цінностей, наприклад, між такими які фіксують російські науковці (а практика показує, що соціокультурні процеси в українському суспільстві, з невеликим запізненням у часі в деяких випадках, досить тісно корелюють із відповідними процесами в російському суспільстві): «бути попереду інших та дружити з цими іншими, перемагати їх та бути любимим ними, ліквідувати та співчувати, бути жорстким та м'яким» [8].

Актуалізація екзистенціальних проблем в суспільстві стала поштовхом для зростання екзистенціальної тематики в гуманітарних наукових дослідженнях. Чисельна перевага при цьому належить психології, зважаючи на її здебільшого прикладне значення. Хоча, треба зазначити, що багато з публікацій з екзистенціальної психології мають філософський характер і є радше міждисциплінарними. Увагу привертають такі психотерапевтичні практики, вибудовані на платформі екзистенціального світогляду, як мають конкретне прикладне значення й демонструють свою ефективність, спростовуючи уявлення про філософію екзистенціалізму як культурно-історичний тимчасовий проект. Саме такі практики вимагають переосмислення деяких теоретичних положень екзистенціальної філософії, що ми намагалися зробити в даній роботі.

Ключовим моментом ефективних стратегій життя особистості та її самореалізації в кризових соціокультурних умовах є екзистенціальна установка особистості, тобто усвідомлення єдності власного життя із оточуючим світом, їх взаємозв'язку. Приклад конструктивної екзистенціальної установки, що сприятиме самоідентифікації особистості в суспільних структурах на рівні нації, народу, держави наводить Соловей І. Він зазначає, що, зважаючи на духовний вимір екзистенціальної ідентифікації, сенс останньою не заключається в формулі ототожнення із кимось. ««Ми» утворюється тільки за наявності «Я» і «Ти». Саме не в злитті, а у гідності «Я». Зміст «Я» мінливий і не піддається ідентифікації. Таким чином, я не ототожнюю себе з якою-небудь нацією. Систематизованих політичних поглядів у мене також немає. Я пропоную термін - реальний патріотизм. Це - такий патріотизм, який поширюється на місце, де я живу, на людей, яким я вірю. Реальний патріотизм описує мою інтенцію: моя сім'я, мій дім, моє місто, моя країна. Мої люди, а не мій народ. Народ - щось безлике, спільне. Я ніколи не маю справи з народом, завжди з людьми. Саме з людьми я перебуваю в постійному діалозі. У діалозі, від якого я ніколи не зможу піти, це – реальність», – пише автор [9].

Отже, якщо говорити про техніки адаптації до соціокультурних умов в стані суспільної кризи, які б сприяли самореалізації особистості як і у сенсі гармонійної самоідентифікації та самовизначення у суспільних структурах, так і в актуалізації особистісного потенціалу, то ці техніки повинні бути перш за все внутрішніми, а не зовнішніми. В якості прикладу, що ілюструє принципову відмінність таких технік можна порівняти два варіанти питання: «Що тобі не подобається у твоєму житті, країна, у який ти живеш, чи життя, яке ти живеш?» [9].

Екзистенціальна установка особистості тісно пов'язана із екологічною установкою, що розглядається як альтернатива споживацькій установці (слід зауважити, що на сьогодні екологізація стилю життя, дослідження форм екологізму є актуальними проблемами гуманітарних наук). Екологічна установка, за визначенням Бевзенко Л., це «установка на сприйняття світу природи, світу інших людей як продовження свого власного, світу як цілісності, збереження якої залежить від малих квантів взаємодії кожної людини із природою, тваринами, іншими людьми» [1, с. 86]. Автор застерігає, що тема екологічної кризи в цілому є спекулятивною і розгортається в напрямку альтернативних підходів сприйняття об'єктивності екологічної кризи чи навпаки, сприйняттям екологічної кризи як міфу, що створюється для цілеспрямованого маніпулювання електоратом та громадськістю. Однак нашу увагу привертають перш за все екопрактики, екологічний стиль життя як спосіб вирішення екзистенціальних проблем, реалізації автентичного існування і екзистенціальної самореалізації. В цьому контексті в поле зору потрапляє феномен дауншифтингу (а також споріднені з ним явища к то Simple life – просте життя, landing – повернення до землі, тощо) в російсько-українському варіанті. В даному випадку нас цікавить не всебічний аналіз феномену, а його можливість виступати в якості ефективної моделі самореалізації.

Отже, як визначають себе російські та українські дауншифери. «Дауншифтинг – це гра на зниженні, відмова від нав'язуваних соціумом цінностей, повернення до себе, до своїх бажань» [10]. Дауншифери кидають місто з його неприродним ритмом життя не тільки і не стільки для збільшення екологічного комфорту, а для того, щоб бути вільними, виростити вільних від неприродних цінностей споживацької культури дітей, щоб у їхніх дітей було відчуття «малої батьківщини», вкоріненості тощо.

Як новий суспільний феномен дауншифтинг одразу потрапив до уваги соціологів, психологів, економістів. Але як зазначає Білоконь І.В., не зважаючи на встановлення широкого кола соціальних чинників дауншифтингу, в дослідників складається думка, що на вибір дауншифтерів мало впливають соціальні, психологічні, економічні чинники, як то вплив оточення, рівень економічного достатку, переживання професійної кризи, психологічне зараження тощо [11, с. 40-41]. На наш погляд це зумовлено тим, що вибір на користь дауншифтингу є вибором між шкалами цінностей і можливостями їх реалізації у власному житті. Тобто саме екзистенціальний вимір вибору і є тією межею, на який зупиняються можливості західної гуманітарної науки в моделюванні людської поведінки.

При опозиційному відношенні до споживацької культури, до суспільства, що живе за знеособлюючими законами масового буття, дауншифтери не є антагоністичною соціальною групою, вони відкриті до комунікації. Більш ідейні з них (особливо такі, що формують екопоселення, об'єднуються у духовні громади) вбачають у власному стилі життя взірець для подолання глобальних проблем людства через повернення до культурних та природних джерел.

З огляду на екзистенціальний характер вибору на користь дауншифтингу, неспроможною, на наш погляд, є думка, що останній є відмовою від самореалізації, втечею від обставин тощо. Адже такому рішенню передуює вирішення смисложиттєвих питань, екзистенціальних проблем, взяття відповідальності за життя, здоров'я, виховання, освіти своїх дітей, усвідомлення відповідальності перед природою (серед дауншифтерів багато таких, що застосовують екологічні технології в землеробстві, дбають про екологічну утилізацію сміття тощо).

Однією з організованих форм об'єднання тих, хто так чи інакше може підпадати під визначення дауншифтерів, є екопоселення, що складаються з родових маєтків. Як зазначає Бевзенко Л.Д., типові жителі екопоселень, як правило, й раніше стикалися із практиками, зорієнтованими на екологізм, як то практики холистичного лікування (акупунктура, гомеопатія, моржування тощо); холистичного харчування (найчастіше вегетаріанці). Поширюються також практики народження та навчання дітей на дому через впевненість екопоселенців у функціональній неспроможності відповідних інститутів [1, с. 122]

Екопоселення можна, на наш погляд, вважати кроком до створення екзистенціального суспільства, про що свідчать описання стилю життя екопоселенців, яке дає Бевзенко Л.С., наприклад «у поселенців різко зростає відчуття колективізму, відповідальності не тільки за себе, але й за членів усієї громади» [1, с. 125]. З цього ж приводу цікавим є зауваження автора, що «екологічна установка є не тільки філософською утопією, але має соціокультурні прецеденти, що досягали рівня стилю життя та стилю між людських відносин» [1, с. 97] (часто в якості прикладів наводяться племена індіців).

Отже, хоча й в соціальному зрізі традиційної для сучасного суспільства шкали цінностей, а також серед популярних моделей самореалізації, вибір на користь дауншифтингу демонструє зниження, то в екзистенціальному вимірі навпаки, відбувається рух до справжньої самореалізації, який можна умовно вимірювати за категоріями свободи та відповідальності. І при цьому не важливо, чи повернеться потім людина до поширених форм самореалізації, як то кар'єра в суспільних та економічних структурах, чи ні.

Отже, аналіз екологічних практик, феномену дауншифтингу, показує, що реалізувати екзистенціальний варіант життя, який не виглядає суцільною утопією і не є асоціальним, не можна «не виходячи за межі соціуму, не відмовляючись від благ цивілізації і досягнень культури, як це повинні були робити ті ж кінки, щоб мати свободу вибору» [12].

Висновки. Таким чином, роль екзистенціальної установки особистості (реалізація якої відбувається по мірі збільшення особистісної відповідальності за своє оточення, свої обставини тощо) визначається тим, що вона містить багатий потенціал для того, щоб бути засадою для гармонійної самореалізації особистості в кризових умовах. Також екзистенціальна установка особистості надає широкі можливості багатовекторної реалізації особистісного потенціалу, адже значно збільшує виміри власної свободи, в тому числі і вимір особистого вибору стилю життя та форми самоактуалізації особистісного потенціалу, у зв'язку з усвідомлення власної екзистенції, поведінка якої не може бути програмованою.

Література:

1. Бевзенко Л.Д. Стили жизни переходного общества. – К.: ИС НАНУ, 2008. – 144 с.
2. Материалы круглого стола на тему: «Февраль-2009 Протестные настроения в обществе» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rb.com.ua/rus/politics/research/group-3698/3796.html>
3. Павлов Ю.В. Соціокультурні виміри сучасного українського суспільства // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. Альманах. Збірник наукових праць. Випуск 23 // Видавничий центр КНЛУ. – Київ, 2009.
4. «Православний батьківський комітет», громадська організація м. Дніпропетровськ. Офіційний сайт. – Режим доступу: <http://sovest.dnepro.org/>

5. Мертон Р. Социальная структура и аномия // Социология преступности. (Современные буржуазные теории) : Сборник статей : – М. : Прогресс, 1966 . – 368 с. – С. 299-313.
6. Маркузе Г. Одномерный человек. / Герберт Маркузе; пер.с англ. [А.Юдина; предисл.и примеч.А.Юдина]. – М. : «REFL-book», 1994. – 368 с.
- 7 Сохань Л. Стиль життя особистості: цивілізаційний вимір / Л. Сохань // Стиль життя: панорама змін / За ред. М.О. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – Розд. 7. – С. 221-273.
8. Братченко С.Л., Ключева Н.В. Экзистенциальный ресурс современного российского бизнеса. // Ярославский психологический вестник. М.-Ярославль,. 2002. – Вып. 8. – С. 28-34.
9. Соловей И. Экзистенциальная терапия и национальное достоинство [Электронный ресурс] // Экзистенциальная терапия и национальное достоинство: материалы III Республиканской научно-практической конференции, 6-7 декабря 2003г., Минск – Режим доступа: <http://hpsy.ru/public/x849.htm>
10. Дауншифтеры: возврат к себе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.down-shifters.ru/>
11. Білоконь І.В. Роль суб'єктності в процесі економічної соціалізації індивіда // Проблеми сучасної психології, 2009. Випуск 6. Частина 1. – С. 31-43.
12. Дружинин В.Н. «Экзистенциальный конструктор или Жизнь как предмет творчества» [Электронный ресурс] // В.Н. Дружинин. Варианты жизни. Очерки экзистенциальной психологии. М: "ПЕР СЭ" – СПб.: «ИМА-ТОН-М», 2000. – Режим доступа: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/druzh01/index.htm>

© Лец К.В., Прилущка А.Є., 2011.